
<https://doi.org/10.15407/etet2025.04.043>

УДК: 330:342(061)

JEL: P160, P260

Володимир Захарченко

КОМПАРАТИВІСТИКА РИНКОВОЇ І ПЛАНОВОЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ ТА ЇХ МОДЕЛЕЙ ЗА СТАДІЯМИ СУСПІЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ

У статті підкреслено, що ослаблення України за роки незалежності в економічному та, відповідно, у воєнному відношенні не в останню чергу пов'язане з невдалим вибором для неї неоліберальної моделі економіки. Тому метою дослідження стало проведення компаративного (порівняльного) аналізу ринкової і планової економічних систем та їх моделей з метою вибору оптимальної для України моделі економіки. Такий аналіз проведено на основі характерних ознак економічних систем і моделей з позицій стадій суспільного відтворення, зокрема на стадії виробництва – на основі ознак економічної і політичної свободи, економічного раціоналізму, ролі капіталу в генеруванні прибутку, зайнятості населення, інноваційності і форм суспільної організації виробництва, організаційно-правових форм господарювання, продуктивності праці та рівня розвитку еталонних країн. За більшістю з цих ознак, за винятком зайнятості населення і форм суспільної організації виробництва, переваги має ринкова економіка. На стадії розподілу аналіз показав, що за ознаками форм власності та рівнем доходів населення переваги мають моделі класичного вільного ринку, державно-керованого капіталізму та соціально-ринкової економіки. На стадії обміну на передній край висунуто аналіз його ключових механізмів – ринкового та планового. Підкреслено, що ринковий механізм має ряд суттєвих переваг перед плановим, зокрема в забезпеченні тотожності попиту і пропозиції, автоматизму ціноутворення, розбудови інфраструктури сфери обігу. Плановий механізм зі свого боку має переваги в економії на трансакційних витратах, проведенні антимонопольної політики, регулюванні економічної рівноваги й подоланні від'ємних екстерналій. На стадії споживання підкреслено переваги ринкової економічної системи щодо суверенітету споживача, швидкості реагування на запити споживачів і рівня життя населення. Натомість планова економічна система має незаперечні переваги щодо виробництва суспільних благ, соціального захисту населення і дотримання суспільних цінностей. Зроблено висновок, що в майбутньому Україні слід взяти на озброєння модель соціально-ринкової економіки чи державно-керованого капіталізму.

Захарченко Володимир Іванович (zakharchenkovn@i.ua), д-р екон. наук, проф.; професор кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії Вінницького національного аграрного університету. Вінниця, Україна. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3645-2597>

Цитування:

Захарченко, В.І. (2025). Компаративістика ринкової і планової економічних систем та їх моделей за стадіями суспільного відтворення. *Економічна теорія*, (4), С. 43–64. <https://doi.org/10.15407/etet2025.04.043>

Zakharchenko, V. (2025). Comparative studies of market and planning economic systems and their models by stages public reproduction. *Ekon. teor. – Economic theory*, (4), 43–64. <https://doi.org/10.15407/etet2025.04.043>

© Видавець Державна установа "Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України", 2025.
Стаття відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode.uk>)

Ключові слова: компаративістика, економічна система, ринкова економічна система, планова економічна система, модель економічної системи, суспільне відтворення.

COMPARATIVE STUDIES OF MARKET AND PLANNING ECONOMIC SYSTEMS AND THEIR MODELS BY STAGES OF PUBLIC REPRODUCTION

Volodymyr Zakharchenko (zakharchenkovn@i.ua), Doctor of Economics, Professor; Professor of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources of Vinnytsia National Agrarian University. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3645-2597>

The article emphasizes that the weakening of Ukraine over the years of independence in economic and, accordingly, in military terms, is not least associated with the unsuccessful choice of a neoliberal model for this country's economy. Therefore, the purpose of the study was to conduct a comparative analysis of market and planned economic systems and their models in order to choose the optimal model for Ukraine's economy. Such analysis is carried out on the basis of characteristic features of economic systems and models from the standpoint of stages of social reproduction, in particular at the stage of production, i.e., based on the signs of economic and political freedom, economic rationalism, the role of capital in generating profits, employment, innovation and forms of social organization of production, organizational and legal forms of management, productivity and the level of development of reference countries. By most of these indicators, with the exception of employment and forms of social organization of production, the market economy has certain advantages. At the stage of distribution, the analysis showed that, on the grounds of ownership and income levels, there are advantages in the models of the classical free market, state-controlled capitalism and the socio-market economy. In the analysis of the stage of exchange, the authors put forward to the forefront the analysis of its key mechanisms, that is, market and plan. It is emphasized that the market mechanism has a number of significant advantages over the planned one, in particular in ensuring the identity of supply and demand, automation of pricing, and development of the infrastructure of the sphere of circulation. The planned mechanism, in turn, has advantages in saving on transaction costs, conducting antitrust policy, regulating economic equilibrium and overcoming negative externalities. At the stage of consumption, the advantages of the market economic system are emphasized as to the sovereignty of consumer, and the speed of response to consumers' needs and standard of living. Instead, a planned economic system has undeniable advantages regarding the production of public goods, social protection and the observance of social values. It is concluded that in the future Ukraine should adopt the model of socio-market economy or state-controlled capitalism.

Keywords: comparative studies, economic system, market economic system, planned economic system, model of economic system, social reproduction.

Вже понад тридцять років економіка України не просто перебуває у стані застою, а й зазнає поступової деградації в інституційній, інноваційній, структурній та інших сферах. Ослаблення України в економічному й, відповідно, у воєнному відношенні стало однією з причин розв'язування проти неї повномасштабної війни з боку Росії. Економічна слабкість України не в останню чергу, якщо не в першу, пов'язана з невдалим вибором моделі її функціонування і розвитку при переході від планової до ринкової економічної системи. У зв'язку з цим не втрачає свого значення компаративний (порівняльний) аналіз ринкової і планової економічної систем та їх моделей.

Вагомий внесок у дослідження переваг і недоліків ринкової і планової економічної систем та їх моделей зробили як зарубіжні вчені – Д. Аджемоглу, Л. Бальцерович, Д. Белл, Ф. Бродель, М. Вебер, Т. Веблен, Б. Гаврилишин, Ф. Гайск, Дж. Гелбрейт, К. Гувер, Дж. М. Кейнс, Я. Корнаї, К. Маркс, Л. Мізес, Дж. С. Мілль, Лі Мінці, А. Мюллер-Армак, Ф. Найт, В. Ойкен, Я. Певзнер, Ю. Петцольд, А. Піру, Т. Пікетті, Е. Райнерт,

А. Робінсон, А. Сміт, Дж. Сорос, Е. де Сото, Дж. Стігліц, Л. Туроу, В. Ульянов (Ленін), М. Фрідман, Ф. Фукуяма, Й. Шумпетер та ін., так і вітчизняні – В. Базилевич, Г. Башнянин, О. Білорус, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гражевська, А. Гриценко, Б. Кульчицький, І. Лукінов, С. Мочерний, М. Туган-Барановський, А. Філіпенко, А. Чухно, О. Яременко та ін. Узагальнення наведених ними характеристик економічних систем та їх моделей провели у своїх дослідженнях І. Грабинський (1997), О. Колганов та В. Бузгалин (2011), Я. Кульчицький (2004), Р. Міхель (2015), А. Оксенфельдт та А. Голубничий (*Oxenfeldt, Holubnychy*. 1965), М. Шніцер (1997) та ін. В результаті було створено широку платформу для подальших досліджень сильних і слабких сторін економічних систем та їх моделей.

Метою статті є проведення компаративного (порівняльного) аналізу ринкової і планової економічних систем та їх моделей на основі ознак усіх стадій суспільного відтворення з метою вибору оптимальної для України моделі економічної системи.

Економічна компаративістика – окрема галузь економічної науки, яка ставить за мету порівняльний аналіз економічних систем різних типів та їх моделей. Її засновниками вважаються К. Гувер, А. Оксенфельдт і В. Голубничий (*Кульчицький*, 2003. С. 202).

Порівняння ринкової і планової економічних систем є можливим тому, що в обох них є такі фундаментальні ознаки, як обмін, гроші, ціни, заробітна плата та капітал (*Шаванс*, 1999. С. 4). Ми вважаємо, що порівняльний аналіз цих систем слід проводити з позицій **суспільного відтворення**, тому що в такому разі процес суспільного виробництва розглядатиметься не як одноразовий акт, а як постійно повторюваний процес.

У процесі суспільного відтворення зазвичай виділяють **чотири стадії**: виробництво, розподіл, обмін і споживання. На кожній із них ринкову і планову економічні системи та їх варіанти (моделі) доцільно оцінювати та порівнювати за важливими ознаками та показниками, що їх характеризують.

На початку аналізу це мають бути ознаки форм власності (державної, приватної та іншої) і господарювання. Далі, як вважає Р. Гілпін (*Gilpin*, 1996. Р. 414), слід брати до уваги такі ознаки, як головні цілі економічних систем та її моделей, роль держави в економіці, система корпоративного управління, промислова структура тощо.

Аналізуючи їх, важливо враховувати, що не всі показники, які для нього застосовуються, є достатньо коректними. Якщо, наприклад, показник співвідношення суспільних витрат і ВВП не викликає заперечень, то показники чисельності населення, площі країн та деякі інші, які пропонує використовувати М. Борнстейн, можуть бути навіть хибноорієнтованими (*Шніцер*, 1997. С. 5, 27). Дещо більше для цих цілей підходять 40 показників, які пропонує Ф. Прайор; вони характеризують ринок виробництва, ринок праці, сектор бізнесу та виробництва, урядовий та фінансовий сектори (*Міхель*, 2015. С. 18). О. Мороз із колегами (2023. С. 9) для оцінювання слабких сторін капіталізму (й, відповідно, сильних соціалізму) використовують показник частки респондентів у відповідях на питання про експлуатацію (85 %), бідність (81 %), безробіття (51 %), аморальність (49 %) та хижацьке ставлення до природи (39 %).

І все ж наведених вище ознак і відповідних показників недостатньо для всеохоплюючої і об'єктивної оцінки ринкової і планової економічних систем та їх моделей: у ринковій економіці – моделей лібертаріанської економіки, класичного вільного ринку, державно-керованого капіталізму, соціально-ринкової економіки та перехідної (транзитивної) економіки, у плановій – моделей адміністративно-командної економіки, планової економіки на основі господарського розрахунку та ринкового соціалізму.

Порівняльний аналіз ринкової і планової економічних систем зосередимо навколо їх основних моделей: класичного вільного ринку та адміністративно-командної економіки.

На стадії виробництва, що виступає фундаментом суспільного відтворення, ключовою є ознака **економічної свободи**. Вона тісно пов'язана з **політичною свободою** і свободою людини взагалі. Мало не маніфестом усіх цих свобод стала праця Ф. Гайєка «Шлях до рабства», яка, що дуже символічно, вийшла у світ у 1944 році – під час Другої світової війни. Щонайбільше усі свободи відстоюються в рамках лібертаріанської моделі ринкової економіки. В сукупності вони означають, що жодна з гілок влади не має права наказувати економічним агентам що, як і для кого виробляти. Це означає, що вони вільні укладати угоди, розпоряджатися придбаними ресурсами і реалізовувати створені товари та послуги з урахуванням власних інтересів. Отже, свобода в усіх її проявах (але як "усвідомлена необхідність", за К. Марксом і Ф. Енгельсом) стимулює неабияку активність економічних агентів. Натомість у плановій економіці, зокрема в адміністративно-командній, економічні агенти мають вкрай обмежений перелік свобод, у т. ч. й економічних (основна з них – вільний вибір професії та місця проживання – і то в обмежених рамках). Неможливість започатковувати бізнес у пріоритетній сфері діяльності стримує економічну активність суб'єктів. У такій моделі економіки саме планові органи визначають обсяги виробництва, його структуру та напрями постачання продукції. І найчастіше це диктується не економічними, а політичними пріоритетами, тому, як небезпідставно вважав Ф. Гайєк (Хайєк, 1992. С. 16–17), адміністративний розподіл ресурсів і готової продукції, неможливий без абсолютної політичної влади. А залежність від політичної влади породжує безпринципних та не обтяжених фаховими компетентностями керівників, причому на високих постах. Натомість кваліфіковані з високими моральними принципами працівники можуть отримати роботу хіба що, як образно висловився Ф. Найт, наглядча за кріпаками¹. До речі, й модель перехідної економіки, особливо в країнах, де демократією "заправляють" олігархічні клани, принципово нічим не відрізняється від адміністративно-командної, а в чомусь навіть і гірша. Обидві вони є майже антиподами "поліфонічної" моделі економічної системи, яка, за М. Туган-Барановським (1906. С. 10), "...не тільки не підкорює особистість суспільству, а, навпаки, прагне підпорядкувати весь лад суспільства інтересам особистості". Найбільше відповідають такій моделі, якщо орієнтуватися на *індекс економічної свободи*, Гонконг (Китай), Сінгапур та Швейцарія. Україна за цим показником, на жаль, тільки на 150-му

¹ Вікіпедія. (н.д.). *Командна економіка*. Вікіпедія. https://uk.wikipedia.org/wiki/Командна_економіка

місці із 165 країн рейтингу². У країнах ринкової економіки цей індекс доповнює близький за змістом *індекс легкості ведення бізнесу*.

У ринковій економіці підприємець як основний економічний агент, що є власником ресурсів (факторів виробництва), повсякчас демонструє особисту зацікавленість у їх ефективному використанні задля одержання прибутку. На таку жорстку цільову орієнтацію підприємців звернув увагу Т. Веблен у праці «Теорія бездіяльного класу» (1899 р.); вона полягає "...у пристосуванні фінансових інститутів до того, щоб ті давали найкращий результат у придбанні ними приватного прибутку..." (Веблен, 2011. С. 216). Таким чином, одержання прибутку є основним виявом **економічного раціоналізму** в ринковій економіці. При цьому на можливість одержання прибутку підприємцем сильний вплив справляють чинники зовнішнього середовища. Серед них далеко не останню роль відіграло, як зауважив М. Вебер у праці "Протестантська етика та дух капіталізму" (1905 р.), поширення у XVI столітті (в епоху Реформації) протестантизму в Німеччині, Англії та деяких інших країнах – навіть на частині Русі. Він відмічав, що протестанти повсюдно виявляли специфічний нахил до економічного раціоналізму. "Наслідки цього, – писав Вебер, – і сьогодні сприяють протестантам у їхній боротьбі за матеріальний добробут" (1994. С. 38–39). Водночас він зазначав, що бізнес часто домагається високого прибутку через різні кредитні й біржові махінації та зростання фіктивного капіталу. У плановій економіці, на протигагу ринковій, працівник не є власником засобів виробництва і результатів самого виробництва, окрім заробітної плати, а тому не проявляє особливої економічної зацікавленості, а відтак – і активності. Відповідно, прибутковість виробництва як функція ефективного використання ресурсів не є основною у плановій економіці; у ній на перший план виходить задоволення суспільних, а не індивідуальних чи корпоративних інтересів. Так, наприклад, бердичівський завод "Прогрес" у 1980 р. виробляв, враховуючи суспільні інтереси (зокрема потреби оборони), алюмінієві вилки з від'ємною рентабельністю 22 %. Очевидно, що бізнес-структури їх би не виробляли собі у збиток.

Прибуток в умовах ринкової економіки генерується **капіталом**. Характерно, що К. Маркс у своїй основній праці "Капітал" не ототожнював його із засобами виробництва. Капітал він визначав як "самозростаючу вартість", тобто як вартість ресурсів (активів), що використовується для отримання доходу (додаткової вартості). Відповідно до цього доцільно виділяти декілька форм капіталу: фізичний (основний і оборотний), людський та фінансовий. В умовах планової економіки, зокрема в колишньому СРСР, категорія "капітал" майже не вживалася; вона була замінена поняттям "фонди" (основні, оборотні та ін.). Слід ще зауважити, що у постіндустріальну епоху (з кінця 1950-х років) капітал в ролі засобів виробництва уже не відіграє провідної ролі. Це підкреслив колишній Папа Римський Іоанн Павло II: "Якийсь час вирішальним фактором виробництва була земля, потім – капітал... Нині вирішальний фактор – власне людина та її знан-

² Романчук, Я. (1924, 16 жовтня). *Країна Несвободи*. Ilibertyinstitute. <https://www.ilibertyinstitute.org/articles/economic-freedom-index-fraser-institute-2024>

ня³. І цьому є підтвердження: на сьогодні, наприклад у США, 75 % національного багатства припадає на людський капітал (*Мейш, Матвійчук, 2019. С. 134*). Правда, у слаборозвинених країнах людський капітал не має такого значення, точніше його потенціал використовується не повною мірою, зокрема тому, що значна частина населення через безгрошів'я не має можливості отримати якісну освіту. Характерно, що самі знання в постіндустріальну епоху набувають інформаційної вартості. На цьому акцентував увагу Д. Белл (1988. С. 332): "Коли знання у своїй систематизованій формі застосовуються як визначальний виробничий ресурс, то можна сказати, що саме вони (знання), а не праця є джерелом вартості". Це означає, що в економіці знань відповідним чином трансформується і наймана праця, а разом із нею – і фінансовий капітал. Останній часто набуває форми акціонерного і має одну важливу особливість: він сприяє "розмиванню" власності на засоби виробництва між роботодавцями і найманими працівниками. Причому умови рівності між ними (щодо володіння капіталом) сприяють, як зауважив ще Дж. С. Мілль (*Мілль, 2007. С. 139*), швидкому зростанню продуктивності праці. До речі, політику "розсіювання" акціонерного капіталу серед робітників у післявоєнній Німеччині особливо активно підтримував тодішній її канцлер К. Аденауер. Та й нині у більшості розвинених країн для цього створюються сприятливі умови. Натомість слаборозвинені країни – через переважання бідного населення – мають дуже обмежені можливості щодо продукування акціонерного капіталу. І це одна із основних причин того, чому ринкова економіка є найбільш успішною, як вважав Е. де Сото (2024), саме на Заході. Країни з плановою економікою, зокрема колишній СРСР, як і розвинені країни ринкової економіки, мали змогу концентрувати капітал у великих масштабах, що дозволяло їм швидко індустріалізуватися й нарощувати потужності воєнної промисловості (особливо під час війни), а також підтримувати майже абсолютний рівень зайнятості населення.

В умовах же ринкової економіки **зайнятість** завжди є неповною. Це продиктовано необхідністю підтримання конкуренції між працівниками, щоб підтримувати на високому рівні продуктивність праці та дохідність бізнесу. Згідно з теорією Дж.М. Кейнса, суттєво знизити безробіття в ринковій економіці можна за рахунок додаткових державних витрат. Однак проти цього виступають прихильники неокласики, зокрема монетаризму. Вагомим недоліком ринкової економіки є також неприхована експлуатація найманої праці. Тому Дж. С. Мілль (2007. С. 191) пропонував ліквідувати найману працю шляхом її кооперації – створення кооперативно-виробничих асоціацій. Це, на думку вченого, дозволило б подолати суперечності між власниками капіталів і найманими робітниками та замінити їх відносинами партнерства. До речі, ця думка Мілля перегукується із сучасною концепцією гнучкого ринку праці, притаманного інформаційно-мережній економіці. Вона передбачає дерегуляцію ринку праці, перехід до гнучких форм зайнятості, зокрема дистанційної, та індивідуалізації умов праці. Причому перехід до гнучких ринків праці невіддільний від необхідності інноватизації економіки.

³ Studix.eu. (н.д.). *Освіта в Європі зі Studix.eu*. <https://studix.eu/>

У постіндустріальну епоху ринкова економіка за ознакою **інноваційності** суттєво перевершує планову; це тому, що жорстка конкуренція на ринку потребує виробництва товарів високої якості. Це зі свого боку, за Й. Шумпетером, веде до "творчого руйнування" – кардинальних змін у застарілому виробництві на основі впровадження інновацій. Результатом цього, як вважав Шумпетер (2011. С. 75), є "...нові комбінації виробничих засобів". Оскільки для впровадження інновацій необхідні значні фінансові ресурси, то навіть у розвинених країнах з моделлю класичного вільного ринку держава бере на себе значну частку фінансових витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР). Так, у США держава з федерального бюджету фінансує 35 % НДДКР, хоча більшу частину – близько 60 % витрат – фінансують приватні компанії і близько 5 % – муніципалітети та університети⁴. У країнах з плановою економікою, зокрема у колишньому СРСР, НДДКР фінансувалися майже виключно з державного бюджету. В економічно слабких країнах класичного ринку та у країнах з перехідної економіки, зокрема в Україні, воно є критично малим (менше 0,2% від ВВП). У 2021 р. за цим показником Україна була на 59-му місці (з 60 країн) у рейтингу за **інноваційним індексом агентства Bloomberg (Писаренко та інші, 2022. С. 10–11)**. Ситуацію з інноваційністю виробництва у таких країнах ускладнює ще й те, що вони повільніше і не з таким розмахом адаптуються до нових технологій, як більш розвинені країни.

Економічному зростанню країн і з ринковою, і з плановою економікою сприяють не тільки інновації, але й відповідні **форми суспільної організації виробництва** (концентрація, спеціалізація, кооперування та комбінування). В окремо взятій країні вони вказують ще й на рівень усупільнення виробництва. Звісно, у країнах планової економіки він є вищим, хоча самі форми суспільної організації виробництва, особливо в колишньому СРСР, часто мали гіпертрофований та негнучкий характер. Найбільш очевидним виявом цього став крах більшості підприємств-гігантів (з надмірною концентрацією виробництва), які не змогли проявити гнучкість щодо випуску конкурентоспроможної продукції при переході до ринкових відносин. Натомість у ринковій економіці, зокрема доби постіндустріалізму, завдяки мережевій взаємодії навіть суб'єкти малого бізнесу можуть досягати оптимальних розмірів виробництва в інтегрованих структурах (кластерах, цифрових платформах та ін.).

Але і в ринковій економіці деякі малі **організаційно-правові форми господарювання** можуть бути недостатньо конкурентоспроможними, а саме через малі обсяги власного і позикового капіталу, недостатню інноваційність виробництва, велику частку заробітної плати в структурі собівартості продукції. Це видно хоча б з того, що польські сімейні ферми не можуть на рівних конкурувати з українськими агрохолдингами. З-поміж великих організаційно-правових форм господарювання в ринковій економіці провідна роль належить корпораціям, зокрема транснаціональним (ТНК). Вони "підминають під себе" цілі галузі економіки і навіть цілі країни,

⁴ Мустафін, М. (н.д.). Фінансування інноваційної діяльності у розвинутих країнах. Україна фінансова. https://ufin.com.ua/analit_mat/dm/121.htm

у т. ч. й такі високорозвинені, як Сінгапур. У плановій економіці, зокрема і в Україні у складі колишнього СРСР, також формувалися масштабні форми господарювання у вигляді виробничих і науково-виробничі об'єднань, зокрема таких, як АНТК ім. О. К. Антонова у Києві, ВО "Електрон" у Львові та інших. Від ТНК вони все ж відрізнялися меншими масштабами виробництва та локалізацією потужностей в межах власної країни. У ринковій економіці, як зауважив Дж. Гелбрейт у праці "Економічна теорія та цілі суспільства" (1958 р.), корпорації управляються технотекстурою (менеджерами вищого, стратегічного рівня), тому вони формують тільки плануючу (неринкову) підсистему економіки, а ринкову підсистему відповідно формують дрібні фірми. Причому формування корпоративної підсистеми створює передумови для конвергенції ринкової та планової економічних систем. У праці "Суспільство блага" (1958 р.) він відмітив, що стратегічною метою діяльності корпорацій є забезпечення безпеки і розширення, тоді як дрібних фірм – максимізація прибутку (Гелбрейт, 2003. С. 70). Хоча з цим і важко повністю погодитись, бо корпорації також функціонують за законами ринку, все ж ключовим критерієм їхньої успішності є міжнародна конкурентоспроможність, яка визначається насамперед продуктивністю праці (Porter, Ketels, 2003. Р. 7).

Ще представники марксистської економічної теорії (К. Маркс, В. Ленін, А. Бебель та ін.) намагалися довести, що ліквідація приватної власності на засоби виробництва відкриє у процесі переходу до соціалізму безмежний простір для підвищення **продуктивності праці**. Однак економічна практика багатьох країн повністю спростувала їхні передбачення. Вона показала, що продуктивність праці у капіталістичних країнах значно вища, ніж у соціалістичних. Так, у промисловості колишнього СРСР у 1988 році вона становила 54 % від рівня США, а у сільському господарстві – тільки 16 %⁵. Зрештою, це і спонукало керівництво країни, і широкі народні маси, "дрейфувати" в сторону ринкової економіки. Одночасно це означало і крах самої соціалістичної ідеї, бо, як зазначав В. Ленін (1974. С. 379), "продуктивність праці, це, зрештою, найважливіше, найголовніше для перемоги нового суспільного ладу". На жаль, в Україні у період ринкових (до визнання ЄС і США в 2006 році України як країни з ринковою економікою) і постринкових (до 2014 р.) перетворень вона була найнижчою в Європі. У Люксембурзі (лідера за цим показником, зокрема у 2014 р.) вона становила 92,9 дол. США / год і була у 8,6 раза вищою, ніж в Україні (10,8 дол. США / год). Навіть Польща з показником 28,4 дол. США / год, яка на початку 1990-х років мала співмірну продуктивність праці, у 2,6 раза перевершила за цим показником Україну⁶.

Продуктивність праці значною мірою визначає й **рівень розвитку** країн з ринковою і плановою (зокрема у минулому) країн. Так, Україна у 2024 р. із ВВП в 5,6 тис. дол. США на душу населення мала найнижчий

⁵ Статистический ежегодник. (1989). *Народное хозяйство СССР в 1988 г.* Москва: Финансы и статистика.

⁶ LB.ua. (2015, 4 січня). *Кількість свят в Україні виявилася середньоевропейською.* https://lb.ua/society/2015/01/04/291305_chislo_prazdnikov_ukraine_okazalos.html

показник у Європі, поступаючись за ним Люксембургу (131 тис. дол. США) у 23 рази⁷.

На стадії розподілу і ринкова, і планова економіка керуються природним законом, який за Дж. Б. Кларком (2000), звучить так: "Кожному агентіві – певна частка в продукті і кожному – відповідна винагорода". Правда, цей закон не дає відповіді на те, яким саме чином визначається ця частка продукту для кожного економічного агента. Натомість економічна теорія цю частку ставить у залежність від форм **власності на засоби виробництва**, які у ринковій і плановій економіці дуже сильно різняться. У ринковій економіці очевидним є примат приватної власності, тоді як у плановій – суспільної (державної). За умов приватної власності кожний з індивідів міг отримувати вигоду від неї, тоді як "за умов суспільної власності на засоби виробництва жодний з індивідів не володів продуктивною власністю й ніхто конкретно не міг отримувати вигоду від продуктивного застосування власності" (Міньці, 2017). Можливість отримувати, чи, навпаки, не отримувати вигоду породжувала антагонізм цих форм власності. Його, як вважає А. Гриценко (2015. С. 19–20), можна значною мірою послабити через механізми сумісно-розділеного привласнення; воно виражається, зокрема, у відчуженні частини доходів від приватної власності на користь держави у вигляді податків. Але більш гармонійний вираз сумісно-розділеного привласнення можливий у межах акціонерної форми власності. Тим більше, що в епоху постіндустріалізму саме вона створює передумови для виникнення всезагальної власності – на знання, інформацію тощо. Можливість її всеохопного поширення зумовлена, зокрема, тим, що власність на активи (при електронних торгах на фінансових ринках) може змінювати свого адресата практично миттєво. Таким чином, теорема про неістотність форми власності за ідеальних умов, сформульована Д. Сепінгтоном і Дж. Стігліцом (*Sappington, Stiglitz, 1987*), знаходить свій практичний вираз. Але якою б не була форма власності, вона має бути законодавчо регламентована, бо це дозволяє продукувати капітал і розвивати економіку. Е. де Сото (2024. С. 136) саме цим пояснював слабкість економік країн, що розвиваються: "Люди третього світу ... досі не мають ефективною правовою системою, яка легалізувала і формалізувала б їхню власність і давала можливість створювати капітал".

Ринкова економіка передбачає, що доходи від приватної власності на засоби виробництва (після виплати заробітної плати найманим працівникам та сплати податків до державного і місцевого бюджетів) залишаються у їхнього власника. І такий **механізм розподілу доходів**, за Дж. Гелбрейтом (2003. С. 69), створює приватну пишність і водночас суспільну бідність. За даними Oxfarm International (міжнародного об'єднання організацій з проблем бідності), у світі 1 % найзаможніших осіб володіє двома третинами світового багатства⁸. Це означає, що "... сучасна ринкова

⁷ Telegraf. (2024, 10 травня). У 2024 році Україна названа найбіднішою країною Європи за рівнем ВВП на душу населення. <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10128483-u-2024-roci-ukrajina-nazvana-najbidnishuju-krajinoju-yevropi-za-rivnem-vvp-na-dushu-naselennja.html>

⁸ Oxfarm International. (2018). *Richest 1 percent bagged 82 percent of wealth created last year – poorest half of humanity got nothing*. <https://www.oxfam.org/en/pressreleases/richest-1-percent-bagged-82-percent-wealth-created-last-year-poorest-halfhumanity>

економіка ... розподіляє прибутки вкрай нерівномірно, і нема на те ради. Це шкодить суспільству, ба навіть руйнує його" (*Гелбрейт*, 2003. С. 69). Відповідно все ще актуальною є проблема пошуку оптимального механізму розподілу доходів. В. Парето у праці "Курс політичної економії" (1906 р.) пропонував вирішувати її на основі оптимуму, який носить його ім'я. Оптимум Парето гласить, що сумарний добробут суспільства досягає максимуму, а розподіл благ і ресурсів стає оптимальним, якщо будь-яка зміна цього розподілу погіршує добробут хоча б одного суб'єкта економічної системи. Натомість А. Пігу у праці "Економічна теорія добробуту" (1932 р.) стверджував, що ринок взагалі не здатний максимізувати добробут більшої частини громадян. Щоб вийти з "глухого кута", Т. Пікетті (2017. С. 477) пропонував застосовувати проактивну державну політику з розподілу доходів і прийшов до висновку, що "...ідеальною політикою для уникнення нескінченної спіралі нерівності та відновлення контролю за динамікою накопичення був би прогресивний світовий податок на капітал". І в цьому є гостра необхідність, бо, як зауважив Дж. Стігліц (2017. С. 395), "хибні правила ведуть до менш ефективної економіки і до більш поділеного суспільства". У плановій економіці ця проблема вирішується доволі просто – на основі підтримання бідніших верств населення через суспільні фонди споживання та проведення політики егалітаризму – рівномірного розподілу додаткового продукту між членами суспільства незалежно від їхньої ролі в процесі виробництва, а фактично у вигляді т. зв. зрівнялівки. Звичайно, це не стимулює працівників до високопродуктивної праці, але й рівень експлуатації працівників (якщо не брати до уваги сталінських таборів) суттєво нижчий, ніж в умовах ринкової економіки. Найбільш адекватним показником рівномірності розподілу доходів вважається *індекс Джині* (при їх рівномірному розподілі він наближається до нуля). В Україні протягом 2021–2022 рр. цей індекс оцінювався на рівні близько 26 %⁹. Це менше, ніж у ЄС, де цей індекс, згідно з даними Eurostat, у 2021 р. у середньому становив 29,6%, а у 2022 р. зріс до 30,2%¹⁰. Однак, порівнюючи ці показники в Україні і ЄС слід мати на увазі, що загальний рівень доходів населення у євроспільноті значно вищий, крім того, в Україні в останні роки відмічався досить високий рівень інфляції і, що головне, у нас традиційно "зашкалює" рівень тінізації доходів груп населення з високими і найвищими доходами.

Загалом **рівень доходів** населення у країнах із ринковою і плановою (у т. ч. й колишніх) економікою сильно різняться, звісно, на користь перших. У 2025 р. Україна за середньою зарплатою за місяць роботи з показником 136 євро поступалася Швейцарії (8148 євро) майже у 60 разів і навіть Польщі (1115 євро) більше як у 8 разів¹¹. Згідно з результатами дослідження, проведеного у 2024 р. соціологічною компанією Gradus Research, доходи 43% українців все ще не досягають прожиткового міні-

⁹ Statista. (n.d.). *Gini-index in Ukraine from 2014 to 2029*. Statista. <https://www.statista.com/forecasts/1165120/gini-index-forecast-in-ukraine>

¹⁰ European Commission. (2024, October 5). *Gini coefficient of equivalized disposable income by age*. Eurostat. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_di12/default/table?l

¹¹ Migrant.biz.ua. (2025, 3 лютого). *Розміри заробітної плати в Європі*. Migrant.biz.ua. <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html>

муму. А 53% українців відмічають, що їхні доходи порівняно з 2021 роком, тобто до початку повномасштабного вторгнення Росії, зменшилися¹².

Значна диференціація доходів в ринковій економіці цілком закономірно спричинює **соціальну стратифікацію**. Дж. Гелбрейт (2003) документально підтвердив тенденцію, зокрема в країнах класичного вільного ринку, до глибокої соціальної стратифікації населення. Правда, в країнах, що сповідають моделі державно-керованого капіталізму та соціально-ринкової економіки, вона не так сильно виражена, бо достатньо заможним є і середній клас – із представників меритократії, зокрема технотехнічної структури. Планова економіка навпаки суттєво протидіє соціальній стратифікації суспільства – через крен до зрівняльності доходів, хоча й вона формує певні соціальні страти – робітників, селян та трудової інтелігенції, а всередині них – групи з різним рівнем доходів.

На стадії обміну ключова відмінність між ринковою і плановою економікою полягає в **механізмі обміну** – відповідно, **ринку та плані**. Власне, ця ознака закладена і в назву самих економічних систем. Механізм ринку базується на саморегулюванні – спонтанній координації попиту (обсягів споживання) і пропозиції (обсягів виробництва) товарів. При цьому ступінь свободи ринкових відносин не абсолютний, він може бути як дуже жорстким – в моделі ринкового соціалізму, так і мінімальним – в лібертаріанській моделі ринкової економіки. За Ф. Броделем (1995. С. 11), існують два рівні (поверхи) ринку: нижній (ринки, лавки, торговці) та верхній (ярмарки, біржі). Відповідно, вони генерують "... два обіги – обіг на піднаглядному ринку й обіг на вільному ринку або такому, який намагався бути вільним" (Бродель, 1997. С. 348). Причому швидкий розвиток економіки більше забезпечує верхній рівень ринку. Це тому, що його агенти прагнуть сховатися від гласності й контролю та орієнтуються на присвоєння додаткової вартості, що є ключовою характеристикою капіталізму як способу виробництва. Але, як зауважив Я. Певзнер (1996. С. 159), "... при всій його недосконалоості, при всій суперечливості конкурентний ринок є єдиним вимірником співвідношення витрат і результатів праці і що єдиний шлях прогресу економіки шляхом соціалізації – це безперервне, що ніколи не завершується, вдосконалення цього вимірювача". У плановій економіці, зокрема колишнього СРСР, механізм обміну визначається централізованим розподілом ресурсів і готової продукції згідно з планами, які розробляються державними органами. І оскільки плани часто порушувалися, це призводило до суттєвих невідповідностей між попитом і пропозицією.

Відтак, і для ринкової, і для планової економіки дуже важливою є **тотожність попиту і пропозиції** (тотожність Ж.-Б. Сея). В умовах планової економіки (з теоретичних позицій) вона взагалі не мала б порушуватися, але на практиці (в колишньому СРСР) систематично проявлялася у вигляді товарного дефіциту, "товарного голоду" та довгих черг за гостродефіцитними товарами. Спроби ж пояснити дефіцит товарів у плановій економіці помилками в роботі планових органів не витримують елементар-

¹² Gradus Research Plus & Європейська Бізнес Асоціація. (2024, травень). *Барометр якості життя 2024: аналітичний звіт*. https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/Gradus_Full-Report_EBA_ukr_26062024.pdf

ної критики з позицій позитивної економічної теорії. В умовах ринку баланс попиту і пропозиції також порушується, але здебільшого він проявляється у вигляді кризи надвиробництва.

Товарного голоду за умови ринкових відносин зазвичай не буває, тому що регулюючи функцію відносно балансу попиту і пропозиції виконує ринковий **механізм ціноутворення**. За його дії тимчасова нестача певного товару на ринку автоматично веде до зростання ціни на нього і таким чином баланс попиту і пропозиції на ринку відновлюється. За умови планового механізму ціноутворення це в принципі неможливо, тому що плановим органам, навіть озброєним суперкомп'ютерами, згідно з "калькуляційним аргументом", висунутим Л. фон Мізесом у праці "Соціалізм: економічний і соціологічний аналіз" (1922 р.) ніколи не буде доступна та інформація, яка генерується системою ринкових цін. Ф. Гайєк у праці "Згубна самовпевненість: помилки соціалізму" (1988 р.) також відмічав, що єдиним засобом економічного розрахунку для суб'єктів господарської діяльності є інформація про ринкові ціни. З цього випливає неможливість налагодження (без ринкових цін) в умовах планової економіки економічного господарського розрахунку. І цей аргумент став поштовхом до впровадження навіть у країнах соцтабору (щонайбільше у колишній Югославії) моделі ринкового соціалізму.

Механізм ринкового ціноутворення потребує певних витрат на підтримання трансакцій між економічними агентами. Причому деякі дослідники, зокрема Ю. Ніханс, вважають, що **трансакційні витрати** можуть існувати тільки в ринковій економіці (*Шаститко*, 1997. С. 65-66). Проте, якщо, за К. Ерроу, трансакційні витрати – це витрати на взаємодію економічних агентів, то вони притаманні не лише ринковій, а й плановій економіці. І оскільки плановий механізм, на протиположному до ринкового, замінює ринки факторів виробництва і договірні відносини економічних агентів процедурою прямого розподілу ресурсів між ними, то це означає, що він загалом скорочує трансакційні витрати. Ринкові трансакційні витрати зазвичай є більшими тому, що економічні агенти можуть неадекватно оцінювати наслідки зовнішніх контактів. Відповідно, в умовах ринку важливого значення набуває, за Ю. Габермасом (2011. С. 105), **комунікативна раціональність**, яка передбачає досягнення консенсусу у взаємовідносинах між економічними агентами.

Ринкові трансакційні витрати можуть мати тенденцію до зниження за умови розвинутої **інфраструктури сфери обігу**, в т. ч. й ринкової, а також досконалої конкуренції на ринку посередницьких послуг. У плановій економіці відсутність конкуренції зазвичай призводить до того, що інфраструктура сфери обігу є недостатньо розвинутою. Правда, постіндустріальні тренди у вигляді швидкого поширення електронних мереж значно виправляють це її слабе місце. Електронні ринки, що виникли на їхній технічній базі, функціонують в режимі on-line на основі специфічного механізму саморегулювання з елементами соціально-етичної довіри й відповідальності. Це спрощує дистрибуцію товарів і послуг, хоча самі комунікаційні канали стають складнішими, а ринки завдяки їм – диференційованими та нішевіми.

Як відомо, ринкова економіка найбільш успішно функціонує за умови досконалої **конкуренції**, для якої базовим є **принцип соціального дарвінізму** – на ринку виживає сильніший. Цей принцип, хоча й суперечить **соціальному**

гуманізму, відповідає економічному раціоналізму. Ще А. Сміт у праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" (1776 р.) показав, що конкуренція, діючи як "невидима рука" ринку, урівнює норму прибутку в різних видах діяльності, і, отже, сприяє оптимальному розподілу між ними (в часі й просторі) факторів виробництва, зокрема праці та капіталу. У постіндустріальну епоху конкуренція, крім того, "...спонукає до креативності дії, тим самим породжуючи нове знання" (Геєць, 2009. С. 92). Проте, як відмічав Дж. С. Мілль (2007. С. 814–817), система вільної конкуренції неефективна для вирішення низки проблем суспільного характеру, а саме: щодо розбудови інфраструктури, оподаткування, соціального забезпечення, правового захисту приватної власності та підприємництва, розвитку освіти та науки. Для планової економіки ці функції є органічно властивими. Однак без конкурентних відносин вона повільно прогресує, бо не спонукає економічних агентів впроваджувати інновації. Спроби ж підмінити в колишньому СРСР конкуренцію соціалістичним змаганням (із моральними заохоченнями) себе не виправдали.

Ринкова економіка й, відповідно, капіталізм, зокрема розвинений, як показав В. Ленін у праці "Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму" (1917 р.) спираються на *монополії*. Вони – це одночасно і сила, і слабкість ринкової економіки. З одного боку, монополії, що виникають на базі концентрації виробництва і капіталу, забезпечують максимізацію прибутків, зокрема й за рахунок панування на світових ринках. З іншого боку, вони, особливо в умовах застосування нових технологій на фінансових ринках, створюють – за рахунок M&A (злиття та поглинання компаній) – монопольні ситуації, коли дуже можливим є неоптимальне використання ресурсів (Гаврилишин, 2009. С. 68). Правда, монополізм корпорацій, певною мірою стримується на основі *антимонопольної політики* – "зрівноважувальної сили" інших підприємств, профспілок, споживчих груп та урядів (Гелбрейт, 2003. С. 73, 87). У плановій економіці ситуація монополії також має місце, але вона суттєво не впливає на ефективність використання ресурсів і сферу обігу товарів, тому що держава регулює ціни на товари підприємств-монополістів.

Державне регулювання має відігравати важливу роль не тільки у плановій, але і в ринковій економіці, насамперед тому, що її механізм не може долати руйнівні кризи і адекватно реагувати на зовнішні ефекти (екстерналії). На необхідність його застосування вказав ще М. Туган-Барановський (1905. С. 156): "Вивчення законів вільної гри економічних сил ... привело до визнання необхідності планомірного регулювання цієї гри суспільною владою". Криза 1929–1933 рр. і новаторська праця Дж. М. Кейнса "Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей" (1936 р.) ще більше підтвердили нагальну необхідність державного регулювання економічних процесів. На думку Кейнса, держава максимум уваги має приділяти стабілізації циклів економічного розвитку та підтриманню високого рівня зайнятості. Для цього вона може використовувати широкий набір інструментів, зокрема й з арсеналу планової економіки. Найважливішими з них, згідно з кейнсіанськими поглядами, є державні закупівлі та державні інвестиції в інфраструктурні та інші проєкти. Фундатор "еконо-

мічного націоналізму" Е. Райнерт (2019) ще ширше дивиться на роль держави в розвитку національної економіки. Він вважає, що економічний успіх країні може забезпечити симбіоз державного регулювання, протекціонізму та стратегічних інвестицій у промислові інновації. Але при цьому, як зазначали ще представники ордолібералізму (В. Ойкен та ін.), механізм ринку не має замінюватися механізмом державного регулювання. Держава в ринковій економіці має відігравати роль арбітра у грі, який безпосередньої участі у грі не бере. Об'єктивно роль держави є мінімальною в регулюванні електронних ринків, бо в них достатньо сильним є елемент довіри між контрагентами, а чим більше довіри, тим меншою, згідно з принципом Р. Коуза, є участь держави (Гальчинський, 2014. С. 14). Дж. Б'юкенен – автор неінституціональної *теорії суспільного вибору* – вважав, що кейнсіанська модель регулювання ринку порушує рівновагу політичних й економічних інтересів законодавців на користь перших. Вихід він бачив у тому, щоб діяльність політиків і законодавців узгоджувалася з неокласичними економічними теоріями (Кузьменко, 2004. С. 4). Відомий представник *теорії економічного лібералізму* Ф. Бастіа (2021) виходив з того, що втручання держави в практику приватних капітальних вкладень спотворює волю маси споживачів і призводить до неефективного, сповільненого розвитку економіки. Представники *австрійської школи неолібералізму* (Л. фон Гайек та Л. фон Мізес) та *лібертаріанства* (Л. Рід, Г. Спенсер, М. Ротбард, Дж. Гілдер та ін.) взагалі заперечують необхідність безпосереднього регуляторного впливу держави на економіку. Вони пояснюють це тим, що суб'єкти господарської діяльності при цьому набувають аномальних форм і функцій, що унеможливорює раціональність і високу ефективність їхньої діяльності. Із цим досить важко погодитись, хоча б тому, що без заходів державного впливу вивести національну економіку з кризового стану неможливо. На це вказує те, що після глобальних криз 2008 та 2020 років (через COVID-19), навіть країни з ліберальною економікою, зокрема США, вдалися до безпрецедентного державного регулювання (після Нового курсу Т. Рузвельта). У США кризи призвели до розширення великих урядових програм, а Федеральна резервна система на перший план вивела такий інструмент монетарної політики, як *кількісне пом'якшення*, що передбачає збільшення грошової маси та зниження процентних ставок задля підвищення ліквідності в економіці (шляхом викупу центробанком державних облігацій та інших активів).

З наведеного видно, що регулююча роль держави насамперед має полягати у забезпеченні **економічної рівноваги**. І чим більші відхилення від рівноваги, тим сильнішими мають бути регуляторні впливи. Тому підвищення рівня безробіття та виникнення багатьох інших проблем на тлі загострення конкуренції та сплесків інфляції за невисокого рівня державного регулювання в ринковій економіці знижує її стабільність як економічної системи і провокує соціальні збурення. В цьому відношенні планова економіка суттєво перевершує ринкову, бо в ній немає сплесків інфляції та безробіття (крім природного) і тому вона значно стабільніша, правда, не в сенсі історичної перспективи. Отже, для досягнення економічної рівноваги недостатньо покладатися на механізм ринку, бо вона, згідно з теорією

ордолібералізму, має базуватися на *принципі ефективності та соціального урівноваження* А. Мюллера-Армака (Козловски, 1999. С. 81). Згідно з ним, соціально-ринкова економіка має тримати баланс між економічною ефективністю і соціальною спрямованістю.

Регулююча роль держави має проявляється і в її **реагуванні на екстерналії**. У зв'язку з цим можна відмітити, що ринкова економіка загалом слабше реагує на них, ніж планова. особливо на від'ємні екстерналії, пов'язані із необхідністю захисту довкілля. Отже, вирішення найгостріших проблем сучасності – проблем бідності, біженців та екології – залишається за межами можливостей моделей ринкової економіки. Планова економіка виявляє більшу спроможність до реагування на від'ємні екстерналії, наприклад на Чорнобильську катастрофу у 1986 році, на землетрус у Вірменії у 1988 році, але також далеко не ідеально.

Стадія споживання (і виробничого, і особистого) є інтегруючою в системі суспільного відтворення. Тому можна погодитись із точкою зору Ф. Бастіа (2021), який вважав, що будь-які явища в економіці слід оцінювати з точки зору споживача. На цій стадії суспільного відтворення однією з найважливіших ознак економічних систем та їх моделей є **суверенітет споживача**. Споживач в умовах ринкової економіки, яка продукує широкий спектр однотипних товарів, має певну владу над товаровиробником щодо вибору певного товару. У плановій економіці, навпаки, через дефіцит багатьох товарів, особливо якісних, диктат споживача змінюється диктатом виробника. У колишньому СРСР, наприклад, щороку випускалося близько 600 млн пар взуття, але підібрати щось із наявного випуску для щоденного користування, а тим більше для власного задоволення, було більше ніж проблематично. В умовах же ринкової економіки споживач має змогу самостійно вибрати той товар, який є або оптимальним за співвідношенням "ціна – якість", або відповідає *закону сноба*, за Т. Вебленом (2011. С. 85, 134–135), тобто статусу "грошового класу".

Диктат споживача в умовах ринкової економіки призводить до того, що виробники, особливо споживчих товарів, аби перемагати в конкурентній боротьбі, мають демонструвати високу **швидкість реагування на запити споживачів**. Понад 60 % клієнтів вважають, що здатність компанії швидко реагувати на споживчі потреби є однією з ключових характеристик їхнього успіху на ринку¹³. Тому споживачам пропонуються не тільки швидкі, але й зручні засоби комунікації з компанією – через електронну пошту, мобільні додатки, соціальні мережі та чат-боти. Автоматизувати прийом, обробку та відстеження звернень споживачів дозволяють *ticket-системи*. Прикладом такої системи є HelpDeskStar; вона дозволяє оцінки користувачів перераховувати в рейтинги, а також передбачає можливість укладання чітких сервісних угод (SLA).

Проте в умовах ринкової економіки, навіть доби постіндустріалізму, все ще досить суттєвою є **асиметричність інформації про товари**.

¹³ Helpdeskstar. (н.д.). *Вплив швидкості відповіді на задоволеність клієнтів*. <https://helpdeskstar.org/news/vplyv-shvydkosti-vidpovidi-na-zadovolenist-kliventiv>

Вона виникає тому, що частина її свідомо приховується, частина спотворюється, а ще частина – невчасно оновлюється. Водночас цінність цієї інформації тим більша, чим більше покупців на ринку (Гальчинський, 2014. С. 12). Звичайно, через асиметричність, зокрема нерелевантність інформації, споживачі, як відмічав Т. Веблен (2011. С. 172), можуть зазнавати громадського і психологічного тиску, що змушує їх приймати нерациональні рішення. Ринковий механізм навіть в умовах поширення електронних ринків не може повністю захистити споживачів від зловживань товаровиробників: від агресивної реклами, нав'язування непотрібних або навіть шкідливих товарів. В умовах планової економіки держава більше дбає про те, щоб до потенційного споживача доходила релевантна інформація про товар, однак вона може "фільтруватися" з ідеологічних та інших міркувань.

Суспільне відтворення важливе не тільки в аспекті перманентного виробництва споживчих і виробничих товарів, але й щодо **виробництва суспільних благ**. Дж. Гелбрейт (2003. С. 34) у зв'язку з цим відмічав, що "економічна система суспільства повинна працювати добре і на користь кожному". Натомість у ринковій економіці як "суспільстві споживання" спостерігається економічний дисбаланс: надто багато ресурсів спрямовується на виробництво споживчих товарів і зовсім мало на виробництво суспільних благ, зокрема забезпечення таких суспільних потреб, як охорона громадського порядку, оборона країни, розвиток інфраструктури, пожежна безпека, надання адміністративних і соціальних послуг. А в країнах з моделлю класичного вільного ринку держава взагалі зосереджується на забезпеченні правопорядку, захисту приватної власності та виконання контрактів (Аджемоглу, Робінсон, 2016. С. 79). У плановій економіці ресурсне забезпечення суспільних і значної частки індивідуальних потреб (щодо забезпечення житлом, надання освітніх і медичних послуг тощо) майже цілком лягає на плечі держави, хоча основним її пріоритетом все ж є забезпечення воєнних потреб.

Виробництво суспільних благ нерозривно пов'язане із **соціальним захистом населення**. Ясно, що в рамках планової економічної системи він значно сильніше виражений (через створення солідарної системи пенсійного забезпечення, соціальне страхування тощо), ніж у рамках ринкової економічної системи, особливо моделей ліберальної економіки. Але й моделі планової економіки, орієнтовані на тотальний патерналізм, недостатньо ефективні, бо не стимулюють індивідів до економічної активності. Тому модель соціально-ринкової економіки щодо соціального захисту населення напевно є найкращим варіантом з-поміж усіх моделей. Правда, розміри трансфертів, які надаються в країнах, що її дотримуються, вже досягли такого рівня, який не відповідає принципу ефективності та соціального урівноваження А. Мюллера-Армака (Пікетті, 2017. С. 480). Тому важливо, щоб державні соціальні трансферти доповнювалися деякими матеріальними і фінансовими формами соціальної солідаризації в рамках місцевого самоврядування.

Для комфортного проживання більшості індивідуумів недостатньо високих стандартів матеріального достатку. Неабияке значення для них

має ще й **дотримання суспільних цінностей** (служіння Богу, свободи, рівності, справедливості, солідарності тощо). У цьому відношенні ринкова економіка, в якій все продається і все купується, навіть інтимні послуги, а жінка розглядається не як ідеал краси, а як товар та власність чоловіка, не вирізняється, як зазначав Т. Веблен (2011. С. 74, 167–169), зразками високої суспільної моралі. В Україні з переходом до ринкової економіки і системи цінностей і принципів Західної цивілізації (вестернізації України), які базуються на верховенстві закону, домінуванні індивідуального над колективним, переваги приватної власності над загальнонародною та прав людини над її обов'язками, "... знищуються і віра, і сім'я, тобто основоположні принципи життя людини як особистості" (Геєць, 2015. С. 10). Але й планова економіка, особливо колишнього СРСР (з її ГУЛАГом) не передбачала дотримання навіть базових суспільних цінностей, чому сприяла ще й секуляризація суспільства. Правда, у трудових колективах досить поширеними і глибокими були відносини соціальної солідарності (підтримки, взаємодопомоги, колективних дій тощо). Дещо з цим відносин залишилося донині. Але на тривалому часовому відрізку у змаганні між індивідуальними, що домінують при капіталізмі, та соціальними, що домінують при соціалізмі, цінностями в кінцевому підсумку перемогли індивідуальні. Це, на думку Л. Туроу (2016. С. 12), стало однією з головних причин краху планової, зокрема радянської, системи економіки.

Однак у ринковій економічній системі, де панує індивідуалізм, людина "... не стала щасливішою, і це парадокс сучасного розвитку в суспільстві споживання – коли все є, а щастя часто і немає" (Геєць, 2015. С. 10). Фінляндія (з її соціально-ринковою економікою) вісім років поспіль за *міжнародним індексом щастя* (МІЩ) у 2024 році займала першу сходинку світового рейтингу¹⁴. Крім того, вона у 2025 році зайняла 6-ту сходинку в рейтингу країн світу за *індексом якості життя*¹⁵. Проте, незважаючи на одні з найвищих показників *рівня життя і щастя населення*, вона має неабиякі проблеми за кількістю самогубств на 100 тис. осіб населення. У 2019 році цей показник становив 13,4 (5-те місце серед 34 країн ОЕСР)¹⁶. Натомість Україна – найбідніша країна Європи з перехідною економікою та 133-м місцем у 2024 році за МІЩ і 68-м місцем з 86-ти країн за індексом якості життя, але з вагомими залишками колективних ціннісних відносин, мала цей показник, хоча й високий, але не набагато гірший – 17,7.

Наведені вище характеристики ринкової і планової економічних систем та їх моделей дозволяють оцінити їх особливості (відповідно до моделей за 10-бальною шкалою) у розрізі стадій суспільного відтворення (таблиця).

¹⁴ Тарасовський, Ю. (2024. 20 березня). *Між Камеруном і Намібією. Україна втратила 13 позицій у рейтингу найщасливіших країн світу 2024 року.* Forbes Україна. <https://forbes.ua/news/ukraina-vtratile-13-pozitsiy-u-reytingu-nayshchaslivishikh-krain-svitu-finlyandiya-vsosome-pospil-ocholila-spisok-20032024-20009>

¹⁵ Кот, С. (2025. 16 червня). *Найкращі країни світу для життя у 2025 році: яке місце посіла Україна.* Comments.ua. <https://society.comments.ua/ua/news/developments/naykraschi-kraini-svitu-dlya-zhittya-u-2025-roci-yake-misce-posila-ukraina-772945.html>

¹⁶ World Health Organization. (2021, February 9). *Suicide rate estimates, age-standardized Estimates by country.* <https://www.who.int/data/gho/data/themes/mental-health/suicide-rates>

Таблиця

Оцінки (за 10-бальною шкалою) ринкової та планової економічних систем та їх моделей за ознаками стадій суспільного відтворення

Ознаки стадій суспільного відтворення	Моделі											
	ринкової економіки							планової економіки				
	лібертаріанська економіка	класичного вільного ринку (розвинених країн)	класичного вільного ринку (слаборозвинених країн)	державно-керований капіталізм	соціально-ринкова економіка	перехідна економіка демократичного типу	перехідна економіка недемократичного типу	середні оцінки	адміністративно-командна економіка	планова економіка на основі господарунку	ринковий соціалізм	середні оцінки
Виробництво												
Економічна і політична свобода	10	9	6	8	8	7	5	8	4	5	5	5
Економічний раціоналізм	8	9	6	8	8	7	6	7	5	6	7	6
Капітал	8	9	5	9	9	7	5	7	6	7	7	7
Зайнятість	7	7	6	8	8	7	6	7	9	9	8	9
Інноваційність економіки	8	9	4	9	8	6	4	7	7	7	8	7
Форми суспільної організації виробництва	8	8	6	8	8	7	6	7	8	8	8	8
Організаційно-правові форми господарювання	8	8	5	9	8	5	4	7	5	6	6	6
Продуктивність праці	8	9	4	9	9	8	4	7	5	6	8	6
Рівень розвитку	8	9	4	9	9	7	4	7	6	7	8	7
Всього	73	77	46	77	75	61	44	65	55	61	65	60
Розподіл												
Форми власності	9	8	7	9	9	8	7	8	4	5	7	5
Механізм розподілу доходів	8	7	6	8	9	8	6	7	7	8	8	8
Рівень доходів	8	9	5	9	9	7	5	7	6	7	8	7
Соціальна стратифікація	7	6	5	7	8	6	5	6	7	7	8	7
Всього	32	30	18	33	35	29	23	29	24	27	31	27
Обіг												
Механізм обміну: ринковий	10	9	7	8	8	7	6	8	1	2	6	3
Механізм обміну: плановий	1	2	2	3	4	4	4	3	8	7	5	7
Тотожність попиту і пропозиції	7	7	5	8	8	7	6	7	5	6	7	6
Механізм ціноутворення	9	9	6	8	8	7	6	7	6	6	7	6
Трансакційні витрати	6	6	6	7	7	6	5	6	8	7	6	7
Інфраструктура сфери обігу	8	9	5	9	9	7	6	7	4	5	6	5
Конкуренція	8	8	6	8	8	7	6	7	1	2	6	3
Антимонопольна політика	5	6	5	6	6	6	4	5	8	7	6	7
Державне регулювання	4	5	4	8	7	6	6	6	9	8	7	8
Економічна рівновага	5	6	5	7	7	6	5	6	8	7	7	7
Реагування на екстерналії	5	6	4	7	7	6	5	6	7	7	6	7
Всього	68	73	46	79	79	69	59	68	65	64	69	66
Споживання												
Суверенітет споживача	10	9	7	8	8	8	7	8	4	5	7	5
Швидкість реагування на запити споживачів	8	9	5	8	8	7	6	7	5	6	7	6
Асиметричність інформації про товари	7	7	6	7	8	7	6	7	8	8	7	8
Виробництво суспільних благ	6	7	4	7	9	6	5	6	9	9	8	9
Соціальний захист населення	6	6	4	8	8	6	5	6	8	8	8	8
Дотримання суспільних цінностей	5	6	5	7	8	7	6	6	8	9	7	8
Рівень життя і щастя населення	7	8	5	9	8	7	5	7	7	8	7	7
Всього	49	52	31	54	57	48	40	47	49	53	51	51
Разом	222	232	141	243	246	207	166	209	193	205	216	204
Відсотків від найкращої системи/моделі	90,2	94,3	57,3	98,8	100	84,1	67,5	100	78,5	83,3	87,8	97,6
Місце в рейтингу	4	3	10	2	1	6	9	1	8	7	5	11

Джерело: оцінки автора.

На основі таблиці і наведених вище пояснень до її позицій можна зробити ряд висновків.

1. За ознаками усіх стадій суспільного відтворення ринкова економіка (особливо її моделі соціально-ринкової економіки, державно-керованого капіталізму та вільного ринку розвинених країн) має переваги над плановою, навіть над економікою ринкового соціалізму в Китаї. Найбільш очевидно про це свідчать економічні показники колишньої НДР і ФРН, КНДР і Республіки Корея.

2. Ринкова економіка більше відповідає людській природі, насамперед щодо економічної і політичної свободи. На це особливу увагу звертали представники австрійської економічної школи (Л. Гаєк та Л. Мізес). Отже, альтернативи ринковій економіці немає. В цьому плані ми стоїмо на позиціях проф. Ю. Петцольда з Німеччини, який вважає, що ринкова економіка "... протягом багатьох сотень років спонтанно утворилась у багатьох культурах і тому можна визнати, що на відміну від планової економіки вона відповідає людській природі і з неї випливає те, що немає іншої ефективної системи економічного ладу" (Ейгель, 2014).

3. Планова економіка як економічна система має поступитися ринковій. Це висновок не тільки теоретичного плану, він вистражданий поколіннями народних мас колишніх соціалістичних країн, які неодноразово порушували питання про перехід до ринкової системи господарювання.

4. Ринкові перетворення мають відповідати третьому закону діалектики з його тріадою "теза – антитеза – синтез". Під тезою мається на увазі недосконалість планової економіки як економічної системи, під антитезою – необхідність її заміни ринковою економікою, а під синтезом – орієнтація на збереження сильних сторін планової економіки й нейтралізацію слабких ринкової.

5. У такому разі ринкові трансформації означають перехід до змішаної економіки на основі найкращих моделей ринкової економіки – соціально-орієнтованої економіки та державно-керованого капіталізму. І саме одну із цих моделей слід взяти на озброєння Україна, а не "блукати в п'ятимі" неоліберальних моделей.

Література

1. Аджемоглу, Д., & Робінсон, Дж. А. (2016). *Чому нації занепадають? Походження влади, багатства та бідності*. (О. Дем'янчук, Пер. з англ.). Наш Формат. Київ.
2. Бастіа, Ф. (2021). *Що ми бачимо і чого не бачимо. Закон. Держава. Кляті гроші*. (Н. Афончина, Пер. з фр.). Інститут вільної економіки.
3. Белл, Д. (1988). *Соціальні рамки інформаційного общества*. В кн.: П.С. Гуревич (Ред.), *Новая технократическая волна на Западе* (с. 330–342). Прогресс.
4. Бродель, Ф. (1995). *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм*. Т. 1: *Структури повсякденності: можливе і неможливе*. (Пер. з фр.). Основи.
5. Бродель, Ф. (1997). *Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм*. Т. 2. *Ігри обміну* (Пер. з фр.). Основи.
6. Вебер, М. (1994). *Протестантська етика і дух капіталізму* (Пер. з нім.). Основи.
7. Веблен, Т.Б. (2011). *Теорія праздного класу* (В. В. Мотылев, ред., пер. с англ., 4-е изд.). ЛИБРОКОМ.
8. Габермас, Ю. (2011). *Постметафізичне мислення* (В. Купліна, Пер.). Дух і літера.
9. Гаврилович, Б. (2009). *До ефективних суспільств: Дорогоовкази в майбутні: доп. Римському Клубові* (В. Рубцов, упоряд., 3-те вид., доп.). ПУЛЬСАРИ.
10. Геєць, В.М. (2009). *Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку*. ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ.

<https://ief.org.ua/publication/monohrafii/2009/suspilstvo-derzhava-ekonomika-fenomenolohija-vzaemodii-ta-rozvytku>

11. Геєць, В. (2015). Політико-економічні засади дослідження сучасного суспільства. *Економічна теорія*, (3), 5–13.
12. Гелбрейт, Дж. К. (2003). *Суспільство блага: Пора гуманності* (Пер. з англ.). Скарби.
13. Грабинський, І. (1997). *Еколого-економічна система України: порівняльний аналіз*. Львівський державний університет ім. І. Франка, Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Львів. 238 с.
14. Гриценко, А.А. (2015). Сучасна криза у контексті логіки соціально-економічного розвитку. *Економіка України*, (6), 18–37.
15. Ейгель, В. (2014, 28 січ.). Ринок і етика (З. Мазурик, Пер.). *Zbruc*. <https://zbruc.eu/node/18118>
16. Кларк, Дж. Б. (2000). *Распределение богатства: теория заработной платы, процента и прибыли* (Пер. с англ.). Гелиос АРВ. 224 с.
17. Козловски, П. (1999). *Социальное рыночное хозяйство: социальное уравновешивание капитализма и всеобщность экономического порядка (о концепции Альфреда Мюллера-Армака)*. В *Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии*. (С. 63–85). Экономическая школа.
18. Колганов, А.И., & Бугалин, А.В. (2011). *Экономическая компаративистика. Сравнительный анализ экономических систем: учебник*. ИНФРА-М.
19. Кузьменко, В.П. (2004). Теорія суспільного вибору : ретроспективний аналіз у контексті транзитивної економіки. *Наукові записки НаУКМА: Економічні науки*, (30), 3–12.
20. Кульчицький, Я.В. (2011). *Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння)*. Ліга-Прес. 687 с.
21. Ленін, В.І. (1973). *Великий почин (Про героїзм робітників в тилу з приводу "комуністичних суботників")*. Повне зібрання творів (5-е вид., Т. 39, с. 1–27). Київ: Політвидав України.
22. Мейш, А.В., & Матвійчук, О.В. (2019). Моделі та типи національних економік. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*, (4), 132–135. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-132-135>
23. Милль, Дж. С. (2007). *Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии* (Пер. с англ.). Эксмо.
24. Мінці, Лі. (2017, 10 квітня). XXI сторіччя: чи існує альтернатива (соціалізму)? *Commons*. <https://surl.li/seyahv>
25. Міхель, Р. (2015). Соціально-ринкова економіка Німеччини в економічній системі ЄС. НВФ "Українські технології".
26. Мороз, О.В., Логоша, Р.В., Семцов, В.М., Кричковський, В.Ю., & Вакар, Т.В. (2023). До історії та змістовної гносеології категорій «капіталізм», «лібералізм», «лібертаріанство». *Бізнес Інформ*, (7), 6–14. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-6-14>
27. Писаренко, Т.В., Куранда, Т.К., Гаврис, Т.В., Осадча, А.Б., Мусіна, Л.А., Тітасєвська, Є.С., & Коваленко, О.В. (2022). *Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2021 році*. УкрІНТЕІ. <http://www.uinpei.kiev.ua/sites/default/files/nauk-analitychn.dop.naukova.ta.nauk-tekhn.diyal.v.ukrayini.2021-09.09.2022.pdf>
28. Певзнер, Я.А. (1996). *Экономическое учение Карла Маркса перед судом двадцатого столетия*. ИМЭМО.
29. Пікетті, Т. (2017). *Капітал у XXI столітті* (Н. Палій, Пер. з англ.). Наш формат. <https://doi.org/10.4159/9780674982918>
30. Райнерт, Е.С. (2019). *Як багаті країни стали багатими... І чому бідні країни залишились бідними*. Саміт-книга.
31. Сото, Е. де. (2024). *Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше* (М. Климчук, пер., 4-те вид.). Наш Формат. 232 с.
32. Стігліц, Дж. Ю. (2017). *Ціна нерівності. Як теперішнє поділене суспільство загрожує нашому майбутньому* (Пер. з англ.). Темпора.
33. Туган-Барановський, Н. (1905). *Очерки из новейшей истории политической экономии и социализма*. (2-е изд., перераб. и доп.). Изд-во ред. журн. "Мир Божий".
34. Туган-Барановський, Н.И. (1906). *Современный социализм в своем историческом развитии*. Будущность.
35. Туроу, Л. (2016). *Будущее капитализма. Как сегодняшние экономические силы формируют завтрашний мир* (А.И. Фет, Пер. с англ.). Philosophical arkiv.
36. Хайек, Ф.А. (1992). *Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма* (Е. Осипова, Пер. с англ.). Изд-во "Новости" при участии изд-ва "Catallaxy".
37. Шааванс, Б. (1999). Эволюционный путь от социализма. *Вопросы экономики*, (6), 4–26.
38. Шаститко, А. (1997). Трансакционные издержки (содержание, оценка и взаимосвязь с проблемами трансформации). *Вопросы экономики*, (7), 65–76.
39. Шніцер, М. (1997). *Порівняння економічних систем* (Пер. з англ.). Основи.

40. Шумпетер, Й.А. (2011). *Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу* (В. Старк, Пер. з англ.). Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
41. Gilpin, R. (1996). Economic Evolution of National Systems. *International Studies Quarterly*, 40(3), 411–431.
42. Oxenfeldt, A., & Holubnychy, V. (1965). *Economic Systems in Action: The United States, The Soviet Union and France*. (3rd ed.). Holt, Rinehart & Winston.
43. Porter, M., & Ketels, C.H. (2003). *UK Competitiveness: Moving to the Next Stage* (DTI Economics Paper No. 3). Department of Trade and Industry.
44. Sappington, D., & Stiglitz, J. (1987). Privatization, information and incentives. *Journal of Policy Analysis and Management*, 6(4), 567–582.

References

1. Adzhemohlu, D., & Robinson Dzh. A. (2016). *Why do nations fall? The origin of power, wealth and poverty*. Nash Format [in Ukrainian].
2. Bastia, F. (2021). *What we see and what we do not see. The law. The state. Damn money*. Institute of Free Economy [in Ukrainian].
3. Bell, D. (1988). Social framework of the information society. In Gurevich P.S. (Ed.). *A new technocratic wave in the West*. (pp. 330–342). Progress [in Russian].
4. Brodel, F. (1995). *Material civilization, economy and capitalism*. (Volume 1: Structures of everyday life: possible and impossible). Osnovy [in Ukrainian].
5. Brodel, F. (1997). *Material civilization, economy and capitalism*. (Volume 2: Exchange Games). Osnovy [in Ukrainian].
6. Clark, J.B. (2000). *The distribution of wealth: A theory of wages, interest and profit*. Gelios ARV [in Russian].
7. Eihel, V. (2014, January 28). Market and ethics. *Zbruc*. <https://zbruc.eu/node/18118> [in Ukrainian].
8. Gilpin, R. (1996). Economic Evolution of National Systems/ *International Studies Quarterly*. 40(3), 411–431. <https://doi.org/10.2307/2600718>
9. Grytsenko, A.A. (2015). The current crisis in the context of the logic of socio-economic development. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, (6), 18–37 [in Ukrainian].
10. Habermas, Yu. (2011). *Post-metaphysical thinking*. Kyiv: Dukh i litera [in Ukrainian].
11. Havrylyshyn, B. (2009). *Towards effective societies: A guide to the future: Report Roman Club*. PULSARY [in Ukrainian].
12. Hayek, F.A. (1992). *The fatal conceit: The errors of socialism*. Novosti; Catallaxy. [in Russian].
13. Helbreit, Dzh. K. (2003). *The good society: It's time for humanity*. Skarby [in Ukrainian].
14. Heyets, V. (2015). Politico-economic foundations of research on the modern society. *Ekon. teor. – Economic theory*, (3), 5–13. [in Ukrainian].
15. Heyets, V.M. (2009). *Society, state, economy: phenomenology of interaction and development*. Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine. Kyiv. <https://ief.org.ua/publication/monohrafii/2009/suspilstvo-derzhava-ekonomika-fenomenolohija-vzaemodii-ta-rozvytku> [in Ukrainian].
16. Hrabynskyi, I. (1997). *Ecological and economic system of Ukraine: Comparative analysis*. Ivan Franko National University of Lviv; Shevchenko Scientific Society [in Ukrainian].
17. Kolganov, A.I., & Buzgalin, A.V. (2011). *Economic comparative studies: Comparative analysis of economic systems*. [Textbook]. INFRA-M [in Russian].
18. Kozlovski, P. (1999). Social market economy: Social balancing of capitalism and universality of the economic order (On the concept of Alfred Müller-Armack). In *Social market economy. Theory and ethics of economic order in Russia and Germany*. (P. 63–85). Saint Ekonomicheskaya shkola [in Russian].
19. Kulchytyskiy, Ya.V. (2011). *Modern economic systems in terms of greening and globalization: Theoretical and methodological principles of comparison*. Liha-Pres [in Ukrainian].
20. Kuzmenko, V.P. (2004). Theory of public choice: retrospective analysis in the context of transitive economics. *Naukovi zapysky NaUKMA: Ekonomichni nauky – Scientific notes of NaUKMA: Economic Sciences*, 30, 3–12 [in Ukrainian].
21. Lenin, V.I. (1973). Great initiative (On the heroism of workers in the rear about the "communist subbotniks"). In *Complete works* (5th ed., Vol. 39, pp. 1–27). Politydav Ukrainy [in Ukrainian].

22. Meish, A.V., & Matviichuk, O.V. (2019). Models and types of national economies. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytsky National University. Series: Economic Sciences*, (4), 132–135. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2019-272-4-1-132-135> [in Ukrainian].
23. Mikhel, R. (2015). *Social and market economy of Germany in the EU economic system*. NVF "Ukrainski tekhnolohii" [in Ukrainian].
24. Mill, J.S. (2007). *Principles of political economy with some of their applications to social philosophy*. Eksmo [in Russian].
25. Mintsy, L. (2017, April 10). XXI century: Is there an alternative (socialism)? *Sommons*. <https://surl.li/seyahv> [in Ukrainian].
26. Moroz, O.V., Lohosha, R.V., Semtsov, V.M., Krychkovskiy, V.Yu., & Vakar, T.V. (2023). To the history and meaningful epistemology of the categories "capitalism", "liberalism", "libertarianism". *Biznes Inform – Business Inform*, (7), 6–14. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-6-14> [in Ukrainian].
27. Oxenfeldt, A., & Holubnychy, V. (1965). *Economic Systems in Action: The United States, The Soviet Union and France*. Holt, Rinehart & Winston.
28. Pevzner, Ya.A. (1996). *Karl Marx's economic teaching before the twentieth-century court*. IMEMO [in Russian].
29. Piketti, T. (2017). *Capital in the Twenty-First Century*. Nash format. <https://doi.org/10.4159/9780674982918> [in Ukrainian].
30. Porter, M., & Ketels, C.H. (2003). UK Competitiveness: Moving to the Next Stage. (DTI Economics Paper No. 3). Department of Trade and Industry.
31. Pysarenko, T.V., & Kuranda, T.K., et al. (2022). *Scientific and scientific-technical activity in Ukraine in 2021: Scientific and Analytical Report*. UkrINTEI. <http://www.uinte.kiev.ua/sites/default/files/nauk-analitychn.dop.naukova.ta.nauk-tekh.diyal.v.ukrayini.2021-09.09.2022.pdf> [in Ukrainian].
32. Rainert, E.S. (2019). *How rich countries got rich... and why poor countries stay poor*. Samit-knyha [in Ukrainian].
33. Sappington, D., & Stiglitz, J. (1987). Privatization, information and incentives. *Journal of Policy Analysis and Management*, (6), 567–582. <https://doi.org/10.2307/3323510>
34. Shastitko, A. (1997). Transaction costs: Content, valuation, and relationship to transformation issues. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, (7), 65–76 [in Russian].
35. Shavans, B. (1999). Evolutionary path from socialism. *Voprosy ekonomiki – Economic issues*, (6), 4–26 [in Russian].
36. Shnitser, M. (1997). *Comparison of economic systems*. Osnovy [in Ukrainian].
37. Shumpeter, J.A. (2011). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Kyiv: Publishing House "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
38. Soto, H. de. (2024). *The mystery of capital: Why capitalism triumphs in the West and fails everywhere else*. Nash Format [in Ukrainian].
39. Stiglitz, J.E. (2017). *The price of inequality: How today's divided society endangers our future*. Tempora [in Ukrainian].
40. Thurow, L.C. (2016). *The future of capitalism: How today's economic forces shape tomorrow's world*. Philosophical arkiv [in Russian].
41. Tuhan-Baranovskyi, M. (1905). *Essays from the recent history of political economy and socialism*. Publishing house of the editorial office of the magazine "Myr Bozhyi" [in Russian].
42. Tuhan-Baranovskyi, M.I. (1906). *Modern socialism in its historical development*. Budushnost [in Russian].
43. Veber, M. (1994). *Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism*. Osnovy [in Ukrainian].
44. Veblen, T.B. (2011). *Idle class theory*. LIBROKOM [in Russian].

Надходження до редакції / Received – 8 липня 2025 року / July 8, 2025
 Прорецензовано / Reviewed – 8 жовтня 2025 року / October 8, 2025
 Підписано до друку / Signed to print – 27 жовтня 2025 року / October 27, 2025